

Osmanlı Taşrasında Bir Celali Yıkımının İzleri: Tavil Halil'in Kütahya (Kazaları) Baskını ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları

Marks of a Jelali Destruction in the Ottoman Province:
The raid of Tavil Halil in Kütahya (Provinces) and the
Socio-Economic Reflections of it.

Süleyman Polat*

Özet

XVI. yy sonu XVII. yy başlarında Celali İsyanı adı verilen kargaşa tüm Anadolu coğrafyasında yıkıma yol açmıştı. Bu yıkımı -yapılan çalışmalar- genel hatlarıyla ortaya koymuş olsa da arşiv kayıtları arasında çıkan yeni belgeler bu yıkımın ayrıntılarıyla ilgili ipuçları vermektedir. Bu çalışma Kütahya'da Tavil Halil'in yaptığı yıkım sonrasında kaza kadılarının tuttuğu kayıtlardan yola çıkılarak şekillenmiştir. Daha önce kullanılmamış kayıtlardan hareketle oluşturulan bu çalışma iki konu üzerinde odaklanmaktadır. Bunlardan ilki Büyük Celali Baskını esnasında Kütahya'da Tavil Halil'in yaptığı yıkımdır. Tavil Halil'in yaptığı yıkımın iki farklı yönü üzerinde durulacaktır. Birincisi Celali Tavil Halil'in yaptığı sosyal yıkım, yani halkın karşılaştığı/uğradığı tecavüz ve saldırılardır. İkinci olarak ise Celalilerin yaptığı saldırıların yanında Celaliler üzerine gönderilen Nasuh Paşa'nın Tavil ile yaptığı başarısız savaşın ardından Kütahya'ya çekilmesinin akabinde, bölge halkından topladığı olağanüstü vergiler ve bu vergilerin halk üzerinde yarattığı maddi sıkıntılara değinilecektir. Böylece Celali baskınının getirdiği sorunların yanında, ehl-i örfün ve reayanın çektiği sıkıntı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Celali İsyanları, Tavil Halil, Nasuh Paşa, Kütahya Sancağı, XVII. yüzyıl

Abstract

The rebellions called Jelali Revolts inflicted great damage throughout Anatolia at the turn of the 16th century and in the early 17th century. Former studies have already treated this destruction in general, however, new documents from archival records give some clues about the details of the destruction. This study is formed by using the records kept by kadıs after the destruction in Kütahya perpetrated by Tavil Hail. The study focuses on two points using sources that have not been used before. The first one is the destruction in Kütahya perpetrated by Tavil Halil during Jelali Revolts. Two different aspects of this destruction will be treated. The first one is social destruction, in other words the rapes and attacks suffered by the society. The second one is economic hardships faced by the people due to extraordinary taxes imposed on the people of this province by Nasuh Pasha who had been sent to confront the Jelalis and had to retreat to Kütahya after an unsuccessful effort to stop Tavil Halil. Thus we will emphasize the hardships faced by ehl-i örf and reaya as well as the problems caused by Jelali Revolts. The second subject in this study is the economic loss in the province of Kütahya caused by Jelali revolts. In this context we will try to determine the decrease in tax income collected by the state.

Key words: Jelali Revolts, Tavil Halil, .Nasuh Pasha, Kütahya Sanjak, XVII cen

* Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
e-mail: suleymanpolat_@hotmail.com

gazi

Akademik
Bakış
35
Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Giriş

Bilindiği gibi XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı coğrafyasının büyük bir kısmında Celali İsyanları adı verilen bir dizi kargaşa vukû buldu. Özellikle XVI. yüzyılın sonlarında, önce İran, akabinde de uzun zaman devam eden Avusturya savaşları, sosyal ve ekonomik bunalımın artmasına sebep oldu¹. Evvla, kırk-ellişer kişilik Celali grupları eşkıyalık faaliyetlerinde bulunurken, özellikle 1596 Haçova savaşından kaçan sipahilerin de katılımı ile sonraları daha büyük Celali eşkıya grupları Anadolu'yu baştanbaşa tahrip eden yıkımlara neden oldu. XVI. asrın sonlarında Anadolu'da kırsal hayat neredeyse çöktü. Bir kısım köylü şehirlere veya dağlara sığınırken, diğer bir kısmı uzak bölgelere göç etti².

Bu isyanlar sürecinde Osmanlı taşrasının önemli bir eyalet merkezi olan Kütahya da zarar görmüştü. Bilindiği üzere Osmanlı taşra teşkilatının en üstteki idarî birimi eyalet/beylerbeyliklerdi. Bu birimler içerisinde ise en önde gelenleri Rumeli ve Anadolu beylerbeylikleriydi. Fatih Sultan Mehmed Karaman seferini bitirdikten sonra, Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa'nın 1451'de Kütahya'ya gelmesiyle birlikte, Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi Ankara'dan Kütahya taşındı³. Bu tarihten itibaren "Paşa Sancağı" olan Kütahya sancağı, -XVI. ve XVII. yüzyıllarda 14 ila 19 sancak arasında değişiklik göstermekle birlikte- Aydın, Teke, Mentеше, Saruhan, Karasi, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Ankara, Kengiri, Bolu, Kastamonu, Sultanönü ve Hüdavendigâr sancaklarını içeren Anadolu Eyalet biriminin merkezi konumuna geldi⁴. Anadolu beylerbeyliğinin merkezi olan Kütahya sancağının kaza sayısı da zaman içerisinde değişti. Buna göre XVI. ve XVII yüzyıl içerisinde 31'e ulaşan kaza sayısı bu süreç içerisinde 25'e, 18'e ve 16'ya kadar indi⁵. Celali isyanları sürecinde ülkenin en önemli eyalet merkezlerinden ikincisi olan Kütahya sancağı ve kazaları iki defa işgale uğradı. Bunlardan ilki Deli Hasan isyanı sırasında uğradığı işgal, ikincisi Tavail Halil'in isyanı esnasında Kütahya kazalarının maruz kaldığı işgal ve yıkımdı.

Celali İsyanları sırasında Kütahya en büyük tehlikeyi Deli Hasan İsyanı sırasında yaşadı. Karayazıcı'nın yerine geçen kardeşi Deli Hasan biraderinin maiyetindeki eşkıya başlarından Şahverdi, Yularkaptı, Tavail gibi belli başlı şa-

Görüş

Akademik
Bakış

36

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

¹ Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet*, Çev. Zeynep Atok, İstanbul 1999, s.50.

² Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlük ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, Ankara 1999, s. 230.

³ M. Çetin Varlık, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdarî Teşkilatında Kütahya", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.2, Yıl 1986, İstanbul 1987, s.203.

⁴ Varlık, *a.g.m.*, s. 206-219.

⁵ Nitekim Uzunçarşılı'nın Kütahya'nın en yüksek kaza sayısı olarak gösterdiği 31 kaza şunlardı: Kütahya, Uşak, Eğriğöz, Gediz, Tavşanlı, Güre, İnay, Eşme, Sirke, Silinti, Homa, Dazkırı, Baklan, Dağardı, Banaz, Çal, Şeyhlü, Geyikler, Kula, Çarşamba, Ezine, Honaz, Balat, Lazikiyye, Bozöyük, Bozkuş maa Gilcan, Çakırca, Tayla veya Tav ile maa Osmaneli, Kazıklı, Siçanlı, Gököyük. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 96-97. Bununla birlikte 1605/1606 (H. 1014) senesi temel alınan çalışmada Kütahya Livasına bağlı 22 kazanın olduğu anlaşılmaktadır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Defteri, Mevkufât Kalemi Dosya Tasnifi*, (Bundan sonra D.MKF), 4/101, s. 2.

hıslarla Sokulluzade Hasan Paşa'yı Tokat'ta kuşattı⁶. Hasan Paşa kalede her gün belli bir yerde oturma adeti olduğundan kaleden kaçan birisinin o mevkii haber vermesi üzerine kurşunla vurularak maktul düştü. Hasan Paşa'nın ölümünden sonra Deli Hasan ve taifesi Tokat kuşatmasını kaldırarak yağmalayacakları daha elverişli yerlere doğru gitti. Bu sırada Deli Hasan'ın üzerine Hafız Ahmet Paşa gönderildi. Fakat Deli Hasan, Hafız Ahmet Paşa'nın ordularını da kısa sürede dağıttı. Önce Ankara'yı kuşatıp 80.000 altın kuruş haraç alan Deli Hasan daha sonra 1602 tarihinde Kütahya'ya gelip şehri yağma etti ve buradan Afyon Karahisar tarafına geçti⁷. Bu olayın akabinde -isyanın sürdürülebilir bir durum olmadığını bilen- Deli Hasan affedilmenin yollarını aradı ve Yeniçeri ocağı Turnacı-başısı Hüseyin Ağa'nın aracılığıyla Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa ile müzakerelere oturdu. Silah marifetiyle Deli Hasan'la başa çıkamayan Osmanlı yetkilileri de anlaşma yolunu makul gördü. Bu doğrultuda Deli Hasan'a Bosna Beylerbeyliği, altı adamına sancakbeyliği verildi ve Avusturya harplerine katılma karşılığında affedildi⁸.

Deli Hasan tehdidinin ortadan kaldırılması Celali hareketini dindirmemişti. Nitekim Deli Hasan'ın yerine Celali kuvvetlerinin başına dört farklı reis geçmişti. Bunlardan Tavil Halil Orta Anadolu'da etkinliği olan Celaliydi. Anadolu'da ki devam eden isyan dalgasını bastırmak ve Celaliler üzerine gitmek için Vezir Davut Paşa "Anadolu serdari" kılınmış, fakat acemiliğini ve sefer mühimmatı eksikliğini sebep göstererek Celali seferine çıkmamıştı⁹. Bunun üzerine isyanın bastırılması ve isyancıların yakalanması için vezir rütbesinde bulunan Nasuh Paşa "Anadolu muhafızı" vazifesiyle görevlendirildi¹⁰ ve ona bu görevinde yardım için Anadolu Beylerbeyi Kecdahan Ali Paşa tayin edildi. İlk olarak Tavil Halil'in üzerine yürüyen Nasuh Paşa ve kuvvetleri Bolvadin civarında Tavil Halil'e pusu kurdu. Lakin Tavil Halil'in hızlı hareketi neticesinde Nasuh Paşa 12 Kasım 1605 (1 Recep 1014) tarihinde vukû bulan çarpışmada yenilgiye uğradı ve Kütahya'ya çekilmek zorunda kaldı¹¹. Öyle ki bu yenilgi

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III/1, Ankara 1983, s.102.

⁷ William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân*, İstanbul 2000, s.32.

⁸ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, C III, İstanbul 1950, s. 219.

⁹ Hasan Beyzade Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, C.III, Haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2004, s.864; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C.I, İstanbul 1283, s. 413. Görevlendirmesiyle ilgili ayrıca bkz. Nezihi Aykut, "Davud Paşa (Kara)", *DA*, C. 9, s. 36; Mustafa Sâfi, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârîh* I, C. II, Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara 2003, s. 40-41.

¹⁰ 18 Mart 1606 (9 Zilkade 1014) tarihinde kaydedilmiş bir belgede Nasuh Paşa'nın görevi "Orta yakada eşkiya def'ine memûr olan Vezirim Nasuh Paşa" şeklinde belirtilmişti. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri Zeyli*, (Bundan sonra MD ZYL) 18, vr. 31. Anlaşılacağı üzere Nasuh Paşa, -Davut Paşa'nın görevinin aksine tüm Anadolu'da değil- Celalilere karşı asıl sefer hazırlıkları tamamlanana kadar, sadece Anadolu'nun bir kısmında faaliyet gösterecekti.

¹¹ Nasuh Paşa yenilginin tüm sorumluluğunu birlikte hareket ettiği Kecdahan Ali Paşa'ya yükledi ve Ali Paşa'yı katletti. Danişmend, *a.g.e.*, s. 242. Ömer İşbilir, "Nasuh Paşa", *DA*, C. 32, s. 427; İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, C.II, İstanbul 1283, s. 311-312; M. Tayyip Gökbilgin, "Nasuh Paşa", *IA*, C. 9, s. 121-122. Uzunçarşılı Tavil Halil'i Tavil Ahmed olarak zikretmiş ve kuvvetinin sekiz bin kişiden oluştuğunu belirtmiştir. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.103.

Tavil'in beraberindeki Celalilerin Kütahya sancağına bağlı kazaları yağmalamalarına sebep oldu. Böylece Deli Hasan önderliğinde 1602 yılında Kütahya merkez kazası baskınının ardından, 1605 yılında bu kez Kütahya sancağına bağlı kazalar -Celaliler tarafından- tahrip edilmişti. Bu baskınlar içerisinde en dikkat çeken Bolvadin yenilgisinden sonra Tavil Halil'in bizzat Şeyhlü kazasını 12.000 adamıyla basıp 34 gün işgal etmesiydi. Ayrıca bu süre zarfında Uşak, Güre, Selendi, Simav, Çal, Baklan, Homa ve Geyikler başta olmak üzere Kütahya'nın merkez kazalarına üçer, dörder defa baskın düzenlemiş, reayanın malını yağma etmenin yanında, evlerini yakıp, birçok insanı öldürmüştü. Yaşanan bu olaylar karşısında reayanın bir kısmı evlerini terk ederek çevre sancaklara kaçmışlardı¹². Tavil Halil ve adamlarının faaliyetleri sadece kaza merkezlerine yaptıkları akınlarla sınırlı değildi. Nitekim Tavil ve adamlarının yaptıkları yıkımın boyutu Kütahya Hasları Voyvodası Ahmed Ağa'nın Kütahya'daki Valide Sultan Vakfı'na ait gelirlerini tuttuğu defterdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Buna göre ilgili vakfın -Kütahya ve Kara Hisar livalarına bağlı- Uşak, Sincanlı, Barçınlu, Şuhud, Şehr-abad, Sandıklı, Kara Hisar kazalarına bağlı 14 karye Tavil Halil ve adamları tarafından birkaç defa taarruza uğramıştı. Bu köylerin her 100 hanesinden ancak 5-10 hanesi yerinde kalabilmişti. Yerinde kalan halk ise karyelerinde barınmamış ancak dağlarda/kırsal alanlarda saklanarak hayatını sürdürebilmişti. Bu sebeple bahsedilen 14 karyenin vakfa vermesi gereken mahsul alınamamıştı¹³.

Bununla birlikte Bolvadin mağlubiyetinin ardından Nasuh Paşa'nın Kütahya'da kaldığı zaman diliminde de eşkiya saldırıları devam etmiş, başka bir ifadeyle Nasuh Paşa bulunduğu çevrede dahi Celali saldırılarını engelleyememişti. Nitekim 18 Mart 1606 (9 Zilkade 1014) tarihinde Bolvadin yenilgisinden yaklaşık dört ay sonra Nasuh Paşa'ya gönderilen hükümde bu durum dile getirilip Celali saldırılarına karşı önlem alması tekrardan istenmişti¹⁴.

Bolvadin yenilgisinin ardından bölge halkının tek sorunu Celali baskınları değildi. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Nasuh Paşa'nın Kütahya'ya ulaşmasıyla reaya farklı bir baskının altına girdi. Öyle ki Nasuh Paşa Kütahya'ya çekilmesinin ardından sürsat teklifiyle bir grup görevliyi reayanın üzerine gönderdi. Lakin bölgede -Tavil baskını sonrası vergi toplamakla görevli kadınlar

¹² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Defteri, Mevkufât Kalemî Dosya Tasnifi*, (Bundan sonra D.MKF) 4/101.

¹³ *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi*, (Bundan sonra T.S.M.A.) D. 5114, vr. 11. Bununla birlikte Tavil ve adamlarının yağmaları bununla sınırlı kalmamıştı. Yine aynı vakfa bağlı Kavak ve Homa isimli karyelerin mahsulleri Sincanlı kazasında depolanmış iken, Tavil ve adamları Sincanlı kazasına geldiklerinde bu mahsulü de yağmamışlardı. T.S.M.A., D. 5114, vr. 10. Burada şunu ifade etmekte fayda var ki, Kütahya sancağına ait kazalarda yoğun olmasa da Karahisar sancağının Bolvadin baskınından önce de Celalilerin saldırılarına şiddetle maruz kaldığı görülmektedir. Nitekim Bolvadin baskınından evvel 22 Nisan 1605 (3 Zilhicce 1013) tarihinde Nasuh Paşa'ya gönderilen hükümde bu durum belirtilmiş ve anlaşıldığı kadarıyla Nasuh Paşa'yı Bolvadin üzerine hareket etmesine bu saldırılar sebep olmuştu. MD ZYL 18, vr. 17.

¹⁴ MD ZYL 18, vr. 31.

dışında- vergi toplama faaliyetlerinde bulunan -ve rahatsızlığa yol açan- tek görevli Nasuh Paşa ve adamları değildi. Nasuh Paşa'nın sürsat talebi sürerken vezir rütbesiyle Davut Paşa da aynı bölgeden sürsat talebiyle adamlarını göndermişti¹⁵. İfade edildiği üzere Davut Paşa, Celalilere karşı "Anadolu serdari" tayin edilmiş, fakat eksikliğini sebep göstererek sefere çıkmamıştı. Bunun üzerine Davut Paşa'ya Anadolu'da yapılacak sefer için hazırlıkları sürdürmesi emredilmişti¹⁶. Anlaşılabacağı üzere Celalilere karşı genel bir sefer hazırlığı içerisinde olan Davut Paşa ile Kütahya'ya çekilen Nasuh Paşa mükerreren reayadan sürsat talebinde bulunmuşlardı¹⁷. Reayayı sıkıntıya sokan bölgedeki bir diğer devlet görevlisi "Aydın ve Saruhan Muhassılı'l-emval"¹⁸ Üveys Paşa-oğlu Mehmed Paşaydı. Üveys Paşa-oğlu Mehmed Paşa'nın reayayı güç duruma düşüren en önemli faaliyetlerinden biri halktan sekban toplamasıydı¹⁹. Lakin bu iki görevlinin şikâyete konu olan suistimallerine karşılık Nasuh Paşa'nın adamlarının yol açtığı sıkıntı daha büyük ve rahatsız ediciydi. Bu kapsamda -Nasuh Paşa- Silahdar Ağası Ali Ağa mübaşeretiyle sipahilerden Cin Ali Bey, İkiçili Mustafa Bey, Halil Bey ve Lütfüllah Bey reyanın üzerine vergi toplamak maksadıyla görevlendirdi²⁰. Ancak Nasuh Paşa'nın görevlendirdiği bu adamlar vergi toplama görevi sürecinde pek çok karmaşaya yol açtı ve reyanın üzerindeki vergi yükünü bir kat daha arttırdı.

Nasuh Paşa'nın Görevlendirdiği Adamların Vergi Toplama Esnasında Yol Açtıkları Olaylar

Taval Halil isyanını ortadan kaldırmak için görevlendirilen Nasuh Paşa, reayadan vergi toplamak için adamlar göndermiş ve bu durum ilgili yerlerin kadılarının merkeze durumu iletmek için yazdıkları kayıtların tutulmasına yol açmıştı. Zira çoğu kez vergi toplama, merkezin verdiği emir gereğince kadılar tarafından yürütülüyordu. Oysaki Nasuh Paşa'nın gönderdiği adamlar bu görevi -kadılarının

¹⁵ D.MKF, 4/101.

¹⁶ Hasan Beyzade, *a.g.e.*, s. 864-865; Naima Mustafa Efendi, *a.g.e.*, s. 413.

¹⁷ Bununla birlikte Nasuh Paşa'nın sürsat talebi sadece Kütahya sancağıyla sınırlı kalmamıştı. Belgelerden anlaşıldığına göre bu süreçte Nasuh Paşa'nın emriyle Karaman Eyaletinden de sürsat vergisi talep edilmişti. MD ZYL 18, vr. 32.

¹⁸ Muhassıl, devlete ait cizye, aşar, adet-i ağnam, imdad-ı seferiyye ve hazeriyye, avâız, bedel-i nüzul ispençe vb. vergilerin tahsilini yapan görevlilere verilen addır. Bununla birlikte muhassıl unvan ve yetkileri dönemlere göre değişiklik göstermiş, vergi toplamanın yanı sıra idarî görevler de üstlenmişlerdir. Taşrada mahallinde belirlenen bu görevliler zamanla -özellikle merkezi otoritenin bozulmasıyla- görev bölgelerinde nüfuslu kişiler olabilmişlerdi. Bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 451.

¹⁹ Hasan Beyzade'de ifade edildiği şekliyle Davut Paşa'nın Celali seferine çıkmak istemediği esnada Üveys Paşa-oğlu Mehmed Paşa bir mektup göndererek, bölgeden topladığı 20.000 miktarı tüfek-endaz ile Celalilere karşı sefere çıkmaya gönüllü ve hazır olduğunu belirtmişti. Hasan Beyzade, *a.g.e.*, s. 865. Anlaşıldığı kadarıyla Üveys Paşa-oğlu Mehmed reayadan kanunsuz olarak sekban toplamış ve bu durum kadı aralarında yer almıştı. D.MKF, 4/101.

²⁰ D.MKF, 4/101.

ifadelerine göre- “cebren üstlenmişler” ve çoğu zaman da belirlenen miktarların üzerinde vergi toplamışlardı. Bu bağlamda Eğrigöz, Simav, Selendi, Güre, Uşak, Şeyhlü, Bozkuş²¹, Kula, Homa, Geyikler, İnay²², Sirke²³, Gediz kazası kadırları yazdıkları arzlarda suiistimali bildirdi. Bu kazalardan gelen şikâyetin mahiyeti genel itibarıyla kadıların Nasuh Paşa'nın adamları tarafından reayadan talep edilen vergilerin soruşturulmasına dair isteklerdi. Buradan hareketle bu kazaların kadılarından gelen arzlara tek tek bakılması, kazalar bazında yaşanan suiistimallerin ve Tavel yıkımının dar alandaki etkilerinin ortaya konması açısından dikkat çekici olacaktır.

Bu çerçevede belgedeki kazaları tek tek ele almak gerekirse, ilk olarak Eğrigöz (bu günkü Emet) Kazası'nın kadısından gelen arza bakılabilir. Eğrigöz Kazası'ndan gelen kadı arzına göre, Nasuh Paşa'nın görevlendirdiği adamlar kadının uhdesinde olan bedel-i kürekçi ve bedel-i zahire²⁴ akçelerinin toplanmasında sıkıntıya yol açmışlardı. Kadı, üzerinde olan bu görev kapsamında bedel-i kürekçi akçesinin toplama işini Seyitgazi Kadısı'na ve bedel-i zahire akçesini toplama görevini ise Kütahya Kadısı naibine “arz” etmişti. Lakin adı geçen görevliler ilgili kazada görevi yerine getiremeden, Erdeçli Mustafa adlı görevli beraberindeki 120 sipahi ile dolaşıp adı geçen vergileri toplamıştı. Erdeçli Mustafa bu tahsilâtı Kütahya'dan Ali Ağa mübaşeretıyla gönderilen emr-i şerif ile gerçekleştirmişti²⁵.

²¹ Bu kaza Kütahya sancağının XVI. yüzyıl idarî taksimatı içerisinde yer almamaktadır. Bkz. Varlık, *a.g.m.*, s. 228-236; *438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, C. I, Hazırlayanlar Ahmet Özkılıç vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993. Ancak Uzunçarşılı'nın “Kütahya Şehri” adlı eserinde, Kütahya sancağının 31 kazası arasında kayıtlıdır. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 96.

²² İnay kazası Kütahya sancağının XVI. yüzyıl idarî taksimatı içerisinde yer almamaktadır. Bkz. Varlık, *a.g.m.*, s. 228-236; *438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, C.I. Bununla beraber Uzunçarşılı'nın “Kütahya Şehri” adlı eserinde ve Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde zikredilen Kütahya sancağı kazaları arasında bulunmaktadır. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 96; Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu, IX. Kitap, Hazırlayanlar Yücel Dağlı vd., İstanbul 2005, s. 17.

²³ Sirke kazası İnay kazası gibi Kütahya sancağının XVI. yüzyıl idarî taksimatı içerisinde yer almamaktadır. Bkz. Varlık, *a.g.m.*, s. 228-236; *438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, C.I. Ancak Uzunçarşılı'nın “Kütahya Şehri” adlı eserinde ve Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Kütahya sancağı kazaları arasında zikredilmiştir. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 96; Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu, IX. Kitap, Hazırlayanlar Yücel Dağlı vd., İstanbul 2005, s. 17.

²⁴ Metin içerisinde bahsi geçen “bedel-i kürekçi”, “bedel-i zahire”, “bedel-i nüzul” vergileri, tekâlif-i divâniye yahut avâz-ı divaniye olarak bilinen olağanüstü vergilerdendir. Merkezi hazineye önemli katkı sağlayan avâz vergileri, vergi veren nüfusu temel alan “avâz hanelerinin” belirlenmesi ve oluşturulan bu sistem çerçevesinde avâzın verginin türevlerinin salınmasıyla sağlanmaktaydı. Nitekim devletin ihtiyacı doğrultusunda avâz haneleri temel alınarak -yukarıda bahsi geçen vergiler benzeri- “bedel-i nüzul”, “bedel-i mekkâre”, “bedel-i kürekçi” gibi vergiler tarh edilmişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lûtfi Barkan, “Avarız”, *İA.*, C. II, s. 13-19; Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *DA*, C. IV, s.108-109.

²⁵ D.MKF, 4/101, s. 1.

Görüş

Akademik
Bakış

40

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Benzer bir suüstimal de Simav Kazası'nda yaşanmıştı. Simav Kazası'nın bedel-i kürekçi akçesi kazanın önceki kadısı Mevlana Hüseyin Efendi tarafından toplanıp hazineye teslim edilmişti. Kazanın bedel-i zahire akçesinden 510 hanenin akçesi alınıp, bakî kalan akçe de toplanacağı esnada, Kütahya'dan bedel-i nüzul toplanması için gönderilen Cin Ali 400 atlı, Erdeçli Mustafa Bey ise 120 atlı ile gelmişti. Bu görevliler kadı ve naibin vergiyi toplamakla ilgili görevlerine bakmaksızın, her haneden 200 akçe toplanması ferman olunmuş iken, 350 ve 450 akçe toplayarak reayaya "zulm" yapmışlardı. Ayrıca hem Simav kazasına, hem de Eğrigöz kazasına üçer defa vergi toplamak bahanesiyle gelmişler ve "gulâmiye nâmı"²⁶ ile her kazadan ikişer yük akçe toplamışlardı. Kadı merkeze yazdığı arzında toplayamadığı bu verginin hesabının Kütahya silahdar ağalarından Gedisli Ali Ağa'dan sorulmasını istemişti²⁷.

Selendi Kazası'nda da vergi toplama usulsüzlüğü farklı bir yöntemle gerçekleşmişti. Kazanın Kadısı Mevlana Ahmed tarafından bedel-i kürekçi ve bedel-i zahire akçelerinin bir kısmı toplanıp hazineye teslim amacıyla götürülmekteydi. Bu esnada Güre Kazası'na tabi İnegöllü Hüseyin isimli zorba, kadıya saldırmış mirî akçe ve kadının eşyalarını yağma etmişti. Kadı canını ancak reayadan birkaç kişinin yardımıyla kurtarabilmişti. İlgili vergi kaybedilmesine binaen ve kazadan vergiyi toplama görevi kadı ve naibine aitken, Kütahya tarafından Ali Ağa mübaşeretiyile Erdeçli Mustafa Bey adlı sipahi gelip cebren her haneden 360 akçe toplamıştı²⁸.

Kütahya'nın bir diğer kazası Güre de hem Celali hem de isyanı bastırmakla görevli devlet görevlilerinin suüstimaline maruz kalmıştı. Öyle ki Kütahya'nın merkez kazalarından Güre'de Celalilerin üç baskın ve yaptıkları katliam neticesinde reayanın bir kısmı yerlerini terk etmek zorunda kalmıştı. Bu nedenle kazanın kadısı toplamakla yükümlü olduğu bedel-i kürekçi ve bedel-i zahire akçelerini toplayamamıştı. Kazanın kadısı tekrardan ilgili vergiyi toplamaya çalışacakken Kütahya tarafından Ali Ağa mübaşeretiyile gönderilen adamlar tarafından her haneden 700 akçe alınıp reayaya zulüm yapılmıştı. Gelişen bu olayın üzerine kazanın kadısı olayın soruşturulmasını istemişti²⁹.

Benzer gelişmeler Uşak Kazası'nda da yaşanmıştı. Ancak bu kazada Nasuh Paşa'nın değil, Üveys Paşa-oğlu Mehmed Paşa'nın adamları şikâyete sebep

²⁶ Kapıkulu süvarilerine (çoğunlukla sipah ve silahdar bölüğüne) mensup neferler, iltizama verilmeyen cizye, avânız, mukataa gelirleri vb. kamu gelirlerinin tahsilinde görevlendiriliyordu. Bu hizmetleri karşılığında vergi mükelleflerinden fermanla belirlenen ücretler alıyorlardı. Nitekim bu ücretlere verilen isimlerden biri de "gulâmiye" idi. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 46. Kadının arzında iddia edildiğine göre, bu vergiyi toplamakta görevli olmayan sipahi zümresinden kişilerin yaptığı işe karşılık "gulâmiye" adıyla vergiyi toplamaya da yetkili değildi ve halka "zulm" yapılmıştı.

²⁷ D.MKF, 4/101, s. 1.

²⁸ D.MKF, 4/101, s. 1.

²⁹ D.MKF, 4/101, s. 1.

Gazi

olmuştu. Merkez kazalarından bir diğeri olan Uşak'ta, kazanın kadısı Mevlana Mehmed bedel-i zahire adı altında 600 sikke filori toplamıştı. Bunun yanında kazanın bedel-i nüzul ve kürekçi akçelerini de toplamakla görevliydi. Lakin "Aydın ve Saruhan Muhassılı'l-emval"i Üveys Paşa-oğlu Mehmed Paşa Uşak ve Eğrigöz kazalarına sekban gönderip reayadan vergi toplamaya başlamıştı. Reayadan yeni talep edilen bu vergilerin ağırlığından, reayanın ilgili vergileri ödemeye kifayeti olmamış ve yerlerini terk etmişti. Bu sebeple kadı bedel-i kürekçi akçesini toplayamamış ve durumu merkeze arz etmişti³⁰.

Tavil Halil'in yağmaladığı bir diğer Kütahya kazası olan Şeyhlü'nün Kadısı Mehmed Efendi bedel-i kürekçi akçelerini toplayıp hazineye teslim etmişti. Mehmed Efendi bedel-i zahire akçelerini toplarken Kütahya tarafından Ali Ağa mübaşeretiyile gönderilen Cin Ali Bey adlı sipahi 400 atlı ve 80 sekban ile kazaya gelmişti. Kadının elindeki emr-i şerife itibar etmeyen Cin Ali Bey, elindeki emrin "emr-i padişahî" olduğunu ve bundan dolayı bedel-i nüzul vergisini kendisinin toplayacağını beyan etmişti. Bu durum karşısında kazanın kadısının tek yapabildiği, durumu beyan edip vakanın soruşturulması için arz sunmak olmuştu³¹.

Kütahya'nın Bozkuş Kazası'nda ise olaylar şu şekilde gelişmişti. Kaza halkının reayası Celali baskınları sonrasında kırk-elli kadılığa dağılmıştı. Bu sebeple avârız hanesi gereğince tahsili lazım gelen vergilerin toplanması mümkün değildi. Buna karşın kazanın kadısı 9 konak civarında gezerek bedel-i kürekçi vergisi olan 96.000 akçeyi toplamıştı. Bakî kalan akçelerin toplama işini kapıcılardan Safer Abdullah adlı görevliye tevdi etmişti. Bedel-i zahire akçeleri ise kadı tarafından toplanmıştı. Bedel-i nüzul akçeleri yine Kütahya'dan Nasuh Paşa tarafından gönderilen görevliler tarafından toplanmıştı. Buna karşın Bozkuş Kadısı bedel-i nüzul akçelerinin toplanması konusunda bir şikâyette bulunmamış, sadece ilgili verginin Kütahya'da muhafazada olan Nasuh Paşa'dan sorulmasını istemişti³².

Kula kazasının bedel-i kürekçi akçeleri kazanın kadısı Minneti Efendi tarafından toplanıp hazineye teslim edilmişti. Bedel-i zahire akçesi için ise kazanın 800 hanesinden hane başına 120'şer akçe olmak üzere 96.000 akçe toplanmıştı. Bedel-i nüzul akçesinin toplanması için gerekli hazırlıklar kadı tarafından yapılırken Nasuh Paşa tarafından gönderilen Cin Ali Bey, adı geçen vergiyi toplamak için kazaya intikal etmişti. Lakin kaza halkı vergilerin fazlalığından dolayı kazayı terk etmişti³³.

Homa Kazası'ndaki gelişmeler benzer olmasına karşın kadının tutumu biraz farklıydı. Homa kazasının bedel-i kürekçi vergisinin tamamı kazanın ka-

³⁰ D.MKF, 4/101, s. 1.

³¹ D.MKF, 4/101, s. 1.

³² D.MKF, 4/101, s. 2.

³³ D.MKF, 4/101, s. 2.

dısı Abdullah Efendi tarafından toplanmıştı. Bedel-i zahire akçesinin ise Ali Efendi tarafından bayrama kadar toplanacağı ifade edilmişti. Bedel-i nüzul akçelerininse Kütahya'dan Silahdar Ağası Ali Ağa'dan sorulması istenmişti³⁴. Görüldüğü üzere Homa kadısı kendi uhdesinde olan bedel-i nüzul ve bedel-i kürekçi akçelerini toplamış, lakin bedel-i nüzul akçesiyle ilgili ne bir şikâyette bulunmuş ne de toplanması sırasında vukû bulan bir usulsüzlükten bahsetmiştir.

Geyikler kazasının bedel-i zahire ve bedel-i kürekçi akçeleri kaza kadısı Hamza Efendi tarafından toplanmış ve Üveys Paşa-oğlu Mehmed Paşa hazretlerine teslim edilmişti³⁵. Yine bu kazanın bedel-i nüzul vergisi ise Kütahya'dan Ali Ağa mübaşeretile gönderilen Recep isimli sipahi aracılığıyla yapılmıştı. Kadının arzında belirttiği şekliyle Recep 70-80 atlı ile gelip, kazanın kadısı yokken bedel-i nüzul vergisini toplamaya başlamıştı³⁶. Anlaşıldığı üzere Kütahya'dan gönderilen görevliler kadıları yok sayarak bedel-i nüzul vergisini toplamaya başlamıştı.

Bir diğer Kütahya kazası olan İnay kazasının reayası da diğer kazalara benzer bir suiistimale uğramıştı. İnay Kadısı'nın bildirdiğine göre, kaza halkı Celali saldırılarından oldukça yıpranmıştı. Öyle ki Celaliler kazaya üç defa gelmişler, birçok haneyi yakmışlar ve 20 neferden fazla adam katletmişlerdi. Celali baskının ardından, kazanın kadısı bulunmamasına rağmen Halil isimli sipahi adamlarıyla birlikte reyadan bedel-i nüzul akçesi toplamıştı. Kadının arzına göre sipahinin hane başına 200 akçe toplaması gerekirken her haneden 360 akçe toplayarak reayaya "gadr" etmişti. Celali baskısı ve bedel-i nüzul vergisini toplayanların yaptıkları eziyet neticesinde kadı toplamakla yükümlü olduğu bedel-i kürekçi ve bedel-i zahire akçelerini tam olarak toplayamamış, ancak 106 hanenin vergisini toplamış ve bakîye kalan kısmı ise üç ay sonra toplamak üzere zaman istemişti³⁷. Görüldüğü üzere kadının hem Celalilerden hem de Kütahya tarafından gönderilen vergi toplamakla vazifelendirilmiş görevlilerden şikâyeti aynı sebepten kaynaklanıyordu.

Sirke Kazası reayası ise Celali saldırısından, kazada bulunmadıkları için korunabilmişti. Ancak bu durum vergi tahsilâtına görevli kadının toplamakla yükümlü olduğu vergiyi toplayamamasına sebep olmuştu. Öyle ki Celali saldırısı esnasında reaya topraklarını terk etmiş ve kadı toplamakla görevli

³⁴ D.MKF, 4/101, s. 2.

³⁵ Kayıtlardan anlaşıldığı kadıyla, Üveys Paşa Batı Anadolu'da etki alanını genişletmişti. Buna ilaveten yine kadılardan arzlarında yer aldığı şekliyle Üveys Paşa, reaya üzerinde suiistimallere de başlamıştı. Ayrıca Batı Anadolu'daki bu kayıtsız faaliyetlerinin yanında merkezi otoriteyi de hiçe saymaktaydı. -lfade edildiği üzere- Vezir rütbesi karşılığında Celali Seferine gönüllü olduğunu bildiren Üveys Paşa bu unvanı almış, fakat -I. Ahmet'in Bursa'ya hareketi esnasında çağırılmasına karşın- Celali Seferine katılmamıştı. Hasan Beyzade, *a.g.e.*, s. 870.

³⁶ D.MKF, 4/101, s. 2.

³⁷ D.MKF, 4/101, s. 2.

Gazi

Akademik
Bakış

43

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

olduğu verginin büyük kısmını toplayamamıştı. Aynı zamanda bedel-i zahire akçesinin tahsili gerçekleşmemişti. Bedel-i kürekçi akçesinin tahsilinin bir kısmı kadı tarafından, bir diğer kısmı ise Dergâh-ı Ali bevâblarından Kapıcı Hüseyin Bey tarafından toplanmış, fakat verginin tahsilinin tamamı gerçekleşmemişti. Bedel-i nüzul akçesinin tahsili ise diğer kazalarda olduğu gibi Silahdar Ali Ağa'dan sorulması gerektiği kadının arzında dile getirilmişti. Ayrıca Sirke Kadısı'nın arzında ifade edildiğine göre, Kütahya'nın 22 kazasının bedel-i nüzul akçelerinin tahsili Kütahya'dan gönderilen görevliler tarafından gerçekleştirilmiş ve kadılar karıştırılmamıştı³⁸. Kayıtlardan anlaşıldığına göre Sirke Kadısı'nın da şikâyeti aynı noktada birleşmekteydi. Bedel-i nüzul vergisinin toplanmasında kadıların etkisizleştirilip, serdarın gönderdiği adamlar tarafından verginin toplanması temel şikâyet konusunu oluşturmuştu.

Gediz Kadısı'nın yazdığı arz diğer kadıların yazdıklarından farklı olarak şikâyet neticesinde değil, ilgili vergilere dair bir bilgilendirme yazısıydı. Gediz Kazası'nda bedel-i kürekçi, bedel-i zahire ve bedel-i nüzul akçeleri toplanıp Kütahya'da olan Celali serdarı Nasuh Paşa'ya peşin olarak teslim edilmişti. Bu sebeple toplanan vergilerin tasarrufu konusunun kadıdan değil Nasuh Paşa'dan sorulması istenmişti. Diğer taraftan Gediz Kadısı'nın arzından anlaşıldığına göre teslim edilen bu para mevacic ödemeleri için kullanılmıştı³⁹.

Kütahya Livası'nda görev yapan kadıların merkeze gönderdiği bu arzlar, Kütahya ve kazalarında yaşanan yıkımın yanında taşra idaresinde meydana gelen problemleri de göstermektedir. Nitekim Tavi Halil baskınından yaklaşık 4 sene sonra, Celali isyanlarının bastırılmasının ardından, I. Ahmed döneminde "adâletnâme" adında genel bir padişah fermanı/hükmü yayımlanmıştır⁴⁰. Celali İsyânlarının bastırılmasının ardından genel bir adâletnâme Rumeli eyaletine ve daha kapsamlısı Anadolu, Karaman, Erzurum, Maraş eyaletlerine ve bu eyaletlerdeki kadılara gönderilmişti⁴¹. Gönderilen bu adâletnâmeler devlet görevlilerinin halka zulmetmemesi, kadıların görevlerini kötüye kullanmaması, eşkıyalık faaliyetlerinin önünün alınması gibi halkın lehinde bir takım hükümler içermekteydi. Bununla birlikte 1609/1610 (H. 1018) tarihli adâletnâmelerde -konu kapsamında- dikkat çeken hüküm, devlet görevlileri tarafından halka

³⁸ Çalışmada -tespit edilen- 13 kaza kadısının şikâyeti bulunmasına karşın, belgede ifade edildiği şekliyle Kütahya Livasına bağlı 22 kazasında aynı sıkıntıyı yaşadığı anlaşılmaktadır. D.MKF, 4/101, s. 2.

³⁹ D.MKF, 4/101, s. 2.

⁴⁰ Adâletnâme, devlet otoritesini temsil eden görevlilerin halka karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, olağanüstü tedbirlerle yasaklayan beyanname şeklindeki padişah hükmüdür. Adâletnâmelerin ilanına sebep olan söz konusu görevi (devlet otoritesini) kötüye kullanmanın başında, halktan alınan fazla vergi veya haksız para ve mal talebi gelmektedir. Öyle ki Adâletnâmeler, özellikle bu suiistimallerin arttığı ve yaygınlaştığı dönemlerde padişah tarafından haksızlıkların yasaklandığını bildiren beyannameler şeklinde taşra görevlilerine ve reyaya gönderilmiştir. Halil İnalçık, "Adâletnâmeler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul 2000, s. 75-78.

⁴¹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlipleri*, C.9, İstanbul 1996, s.555-569.

haksız yere “salgın” salınarak para toplanmaması ve “şer ü kanun ve deftere muhalif” vergi alınmamasıydı⁴². Bu fermanlardan görüldüğü kadarıyla, Kütahya livasında Tavil Halil'in baskını sonrasında olduğu gibi, Celali isyanları esnasında -ülkenin genelinde- halk devlet görevlileri tarafından benzer suiistimallere maruz kalmıştı. Nitekim aynı süreçte halkın maruz kaldığı suiistimaller sadece Nasuh Paşa ve adamlarından yaptıklarından ibaret kalmamış, Üveys Paşa-oğlu Mehmet ve Davut Paşa'nın adamlarının suiistimallerine de uğramıştı. Anadolu Beylerbeyiliğinin merkezi olan Kütahya sancağında, aynı zaman diliminde birden fazla suiistimal bildirilmesi, Celali isyanları sırasında taşra sisteminin ne derece bozulduğunu gözler önüne sermektedir. Anlaşıldığı üzere Celali isyanları sonrası ülke genelinde görülen bu düzensizlik karşısında devlet bozulan taşra sistemine yeniden bir düzen vermeye çalışmıştı.

Toparlanacak olursa yukarıda ayrıntılarıyla ifade edilen arzılardan, Tavil Halil baskınının Kütahya ve kazalarında meydana getirdiği yıkım, taşra idaresinde yol açtığı problemler görevlilerin vergi bahanesiyle mal, para toplama gayreti ve aynı zamanda Kütahya ve kazalarındaki halkın vergilerini ödemesi konusunda yaşadığı sıkıntılar görülmektedir. Buradan hareketle akla gelen soru, kadılar şikâyetlerinde ne derece haklıydı? Bedel-i nüzul vergisinin olayın geçtiği zaman itibarıyla mükellefiyet şekli nasıldı yahut halktan nasıl ve ne miktarda tarh ediliyordu? Nitekim çalışmanın sonraki başlığında bu soruların cevabı aranacaktır.

Tavil Baskını Sonrası Bedel-i Nüzul Vergisi ve Bu Verginin Toplanması Meselesi

Kadıların dilekçelerinden de görüldüğü üzere Celali İsyancıları sırasında, Kütahya ve çevresindeki halka bedel-i nüzul, bedel-i kürekçi ve bedel-i zahire gibi olağanüstü vergiler tarh edilmişti. Bu vergilerden bedel-i kürekçi ise aynı dönem içerisinde avâriz hanesine göre toplanan bir diğer vergiydi. Bu vergi Nasuh Paşa'nın Halep valiliği yaptığı dönemde 1604/1605 (H. 1013) senesinde Halep hazinesine 516.867 akçe tutarında toplanmıştı⁴³. Bedel-i nüzul, bedel-i kürekçi bilinen olağanüstü (tekâlîf-i divâniyye) vergilerinin içerisinde olmakla beraber, bedel-i zahire de aynı zaman diliminde bölgeden alınan vergiler arasındaydı. Nitekim 1606/1607 (H. 1015) yılında Karesi livasından alınıp hazineye aktarılan gelirler içerisinde bedel-i zahire, “bedel-i nüzul ve zahire” adı altında kaydedilmişti⁴⁴. Lakin bu vergiler içerisinde kadıların şikâyetlerindeki temel sorunu oluşturan ve dolayısıyla -konu gereği- en önemli olan bedel-i nüzul vergisiydi. Bedel-i Nüzul vergisi, tekâlîf-i divâniyye yahut avâriz-ı divâni-

⁴² Akgündüz, *a.g.e.*, s. 564.

⁴³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterleri*, (Bundan sonra MAD) 7174, s. 44.

⁴⁴ D.MKF 4/64.

Gazi

Akademik
Bakış

45

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

yye olarak bilinen Osmanlı döneminde halktan alınan olağanüstü vergilerden biriydi. Nüzul, tıpkı avârız gibi ilk zamanlarda halktan aynî olarak un ve arpa şeklinde toplanıyordu. Ancak bu vergi de zaman içerisinde nakdî alınan bir vergiye dönüşmüştü⁴⁵. Bununla birlikte -incelediğimiz örnekte olduğu gibi- aynî yahut nakdî tarh edilmesi koşullara göre değişiklik gösterebiliyordu. Nitekim Celali İsyanlarının meydana getirdiği olumsuz koşullar çerçevesinde, dönem itibarıyla genelde aynî talep edilen bedel-i nüzul vergisi, Tavail baskını sonrasında Kütahya ve çevresindeki reayadan nakdî talep edilmişti. Öyle ki Celali saldırıları neticesi aynî alımlara nazaran daha avantajlı olması nedeniyle nüzul vergisi nakdîye çevrilmişti⁴⁶.

İfade edildiği üzere, bedel-i nüzul akçesi kadıların yazdığı dilekçelerde temel şikâyet konusu olarak öne çıkmış ve bu şikâyetler iki noktada belirginleşmişti. Bunlardan ilki verginin toplama yetkisinin kadılarda olmasına rağmen Nasuh Paşa'nın adamları tarafından toplanmasıydı. Bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi (ya da kadıların bu şikâyetinde haklılık payının tespit edilebilmesi) için aynı dönemde bedel-i nüzul vergisinin kim tarafından toplandığına bakılmalıdır. Öyle ki Anadolu coğrafyasında bedel-i nüzul vergisinin toplanması kadılara havale edilmişti. Temmuz/Ağustos 1605 (H. 1014 Rebiyülevvel) tarihinde kayda geçen bir dilekçeden anlaşıldığı kadarıyla, Kütahya'nın Osmancık Kazası'nın bedel-i nüzul vergisi kazanın kadısı Hüseyin Efendi'nin mübaşeretıyla toplanmaktaydı. Kütahya'daki kadıların yazdığı arzuhalle aynı tarihte yazılan bu kayıta, kazanın kadısının her avârız hanesinden 360'ar akçe toplamakla yükümlü olduğu görülmektedir⁴⁷. Sadece Kütahya'da Tavail baskınının vukû bulunduğu dönemde değil, Celali baskınının devam ettiği ve bu isyanın bastırılmaya çalışıldığı süreçte de bedel-i nüzul vergisi alınmaya devam etti. Sivas Eyaleti'nde görev yapan kadılara 1608/1609 (H. 1017) senesinde, bedel-i nüzul vergisinin toplanması adına gönderilen hükümde her avârız hanesinden 360 akçe bedel toplanması emredilmişti⁴⁸. 1609/1610 (H. 1018) senesinde Trablusşam'ın tüm kazalarına mensup 789 avârız hanesinden, hane başına 360 akçeden toplam 284.040 akçe toplanmıştı⁴⁹.

Aynı zaman diliminde kayda geçen belgelerden anlaşıldığı üzere bedel-i nüzul vergisini toplamakla görevli kişi kazanın kadısıydı. Bu çerçevede kadıla-

⁴⁵ Barkan, *a.g.m.*, s. 13-19; Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 108-109; Bruce Mc Gowan, "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.II, Ankara 1981, s. 1327-1329.

⁴⁶ Özellikle aynî alındığı durumlarda nüzul, sürsat ve mükellefiyet şeklinde yürütülen iştiraya nazaran daha ağır bir yükümlülüktü. Bkz Süleyman Polat, "Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H.1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarkî'de "Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştirâ" ile Zahire Temini", *Gazi Akademik Bakış*, C. 4, Sayı 8, Ankara 2011, s. 172.

⁴⁷ D.MKF 4/20.

⁴⁸ MAD 539, s.7.

⁴⁹ MAD 2011, s. 24.

rın yazdığı arzuhallerdeki şikâyet hukukî açıdan kabul edilebilirdi. Öte yandan Nasuh Paşa'nın bölgeye gelmesiyle birlikte vergi toplama yetkisini kadılarından alarak kendi adamlarına vermiş olması muhtemeldir ve bu yetkiye vezirin sahip olması olası bir durumdur. Vezirin böyle bir yetkisi olsa da, kadıların bu durumu merkeze bildirerek vergiyi toplayamadıklarını dile getirmeleri verginin mesuliyetinin kendilerinden sorulmamasını istememelerinden kaynaklanmaktadır. Belgelere konu olan bir diğer mesele ise Nasuh Paşa'nın adamlarının topladığı verginin miktarıydı. Mesela bedel-i nüzul vergisi -Simav Kazası'nda- 200 akçe olarak belirlenmesine karşın Nasuh Paşa'nın gönderdiği adamlar kimi kazadan 350-450 akçe kimi kazalardan ise hane başına 700 akçe toplamışlardı. Genel itibariyle bedel-i nüzul vergisi 360 akçe olarak belirlenmişken -kadıların şikâyetlerine göre- Nasuh Paşa'nın adamlarının tutarsız bir şekilde vergiyi toplaması şikâyetlerde doğruluk payının olduğunu göstermektedir. Aynı dönem içerisinde nüzul vergisinin nakdiye çevrilmesi konusunda dahi farklılıklar görülmektedir. Yine 1605/1606 (H. 1014) senesine ait bir kayıta bedel-i nüzul vergisi mukabilinde -belgede yer belirtilmemekle birlikte- her haneden 300 akçe bedel-i nüzul vergisi talep edilmişti⁵⁰. Trabzon Kazası'ndan 1604/1605 (H. 1013) senesinde bedel-i nüzul bedeli olarak hane başına 3 filori talep edilmişti⁵¹. Kütahya Livası'na ait örnekler verecek olursak zaman içerisinde bedel-i nüzul vergisinin miktarında değişiklikler görülmüştü. Mesela 1617 (H. 1026) senesinin bedel-i nüzul vergisi hane başına 100 akçe hesaplanarak toplanmıştı⁵². Buna mukabil 1633/1634 (H. 1043) yılında bedel-i nüzul vergisi adıyla hane başına 300 akçe vergi tarh edilmiş ve tahsili gerçekleşmişti⁵³. Anlaşılabacağı üzere verginin toplanmasında bir usulsüzlük olmakla birlikte kadıların verdiği bilgilerden ve incelenen belgelerden usulsüzlüğün hangi ölçüde vukû bulduğu tespit edilememektedir.

Sonuç

Celali İsyanları esnasında Kütahya Livası iki önemli yıkıma sahne olmuştu. Birbirini müteakip gelişen bu baskınlar ardından Kütahya çevresindeki pek çok kaza tahrip edilmiş bir kısım reaya toprağını terk etmek zorunda kalmıştı. İncelenen belgelerde, Tavel baskını esnasında Kütahya ve çevre kazalarında meydana gelen eşkıyalık olaylarına yer verilmesinin yanında, bu baskınların ardından toplanması emredilen vergilerin tahsili sorunu üzerinde durulmuştu. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, kadıların uhdesine tevdi edilen bu olağanüstü vergilerin tahsili bazı kazalardan tam gerçekleşmiş, lakin genel itibariyle halkın uğradığı saldırıların etkisiyle adı geçen vergilerin tahsilinde sıkıntılar yaşanmıştı.

⁵⁰ D.MKF 4/81.

⁵¹ D.MKF 4/59.

⁵² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Defteri, Mevkuât Kalemî Defterleri*, (Bundan sonra D.MKF.d) 27423, s. 32-36.

⁵³ D.MKF.d 27445, s. 18-21.

Gazi

Akademik
Bakış

47

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Celalilerin meydana getirdiği yıkıma paralel, reyanın içine düştüğü yokluk ve bunun sonucu vergileri ödemede çektikleri güçlükleri belirten arzları kadılar merkeze yazmışlardı. Bununla birlikte arzlarda bir hususun daha üzerinde durulmuştu. Nasuh Paşa, Tavi Halil ile karşılaşmasının ardından Kütahya'ya çekilmiş ve çevredeki kazalara bedel-i nüzul vergisi toplaması adına adamlar göndermişti. Bu durum Celali baskınları ve toplamakla yükümlü oldukları vergiyi toplayamamalarına ilaveten, Kütahya Livasına bağlı kazalarda görevli kadıları rahatsız eden ikinci olayı teşkil etmişti. Kadıların yazdığı arzların bir kısmında bu durumun yasal olmadığı dile getirilmiş ve ilk şikâyet konusunu oluşturmuştu. Diğer arzlarda ise bu durum doğrudan şikâyet konusu olarak dile getirilmemiş, fakat verginin kendileri tarafından toplanmadığı vurgulanarak vergiyle ilgili her şeyin Kütahya merkezinden gönderilen Ali Ağa'dan sorulması istenmişti. Bedel-i nüzul vergisinin olağanüstü bir vergi ve öncelikle sefer organizasyonunda kullanıldığı düşünüldüğünde, bu verginin Celaliler üzerine gönderilen vezir rütbesindeki Nasuh Paşa'nın isteği doğrultusunda toplanabilmesi yahut verginin toplama yetkisinin değiştirilmesi muhtemel gözükmektedir. Öyle ki belgelerden anlaşıldığı üzere görevlendirilen kişiler ellerinde ferman ile vergiyi toplamışlardı.

Kadıların ikinci şikâyet konusunu ise bedel-i nüzul vergisinin toplanması esnasında Kütahya'dan gönderilen görevlilerin yaptıkları suiistimler oluşturuyordu. Arzlardan anlaşıldığı kadarıyla bu suiistimler genel itibarıyla halktan fazla yahut mükerrer vergi toplanması ve halka kötü muamele şeklinde gerçekleşmişti. Kadılar bu gibi şikâyetleri dile getirdikleri her arzuhalin sonunda durumun teftiş edilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Buna mukabil kadıların asıl şikâyeti kendilerinin toplamakla yükümlü oldukları vergiyi toplayamamasıydı. Başka bir ifadeyle kadıların rahatsızlığı, reyanın yaşadığı haksızlığın yanında, yükümlü oldukları verginin toplanması aşamasında yaşadıkları sıkıntıdan kaynaklanıyordu.

Hangi şartlarda olursa olsun Kadıların yazdığı arzuhallerdeki şikâyetlerin merkeze ulaştırılması, taşra idaresinde kurulan ikili yönetim sisteminin önemli ölçüde etkili olduğunu ortaya koymasına bakımından önemlidir. Nitekim taşra sisteminde Ehl-i Örf ve Ehl-i Şer'den oluşan yönetim sisteminin başlıca amacı, reyanın karşılaşabileceği bu gibi olumsuz durumları merkeze iletmektir. Bir diğer ifadeyle taşra sisteminin içerisinde oluşturulmak istenen otokontrol sisteminin amacı, bunun gibi aksaklıkların merkez tarafından öğrenilmesiydi. Kütahya özelinde arşive yansımış belgelerden anlaşıldığı üzere bu sistem işlevseldi. Lakin bu belgelerin gösterdiği bir diğer gerçek, Celali baskınları sırasında, halkın hem eşkıyalar tarafından yağmalandığı hem de devlet görevlileri tarafından istismara uğradığıydı.

Görüş

Akademik
Bakış

48

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Bâb-ı Defteri, Mevkufat Kalemi Defterleri: D.MKF.d 27423, D.MKF.d 27445.

Bâb-ı Defteri, Mevkufat Kalemi Dosya Tasnifi: D.MKF, 4/20, 4/59, 4/64, 4/81, 4/101.

Maliyeden Müdevver Defterleri: MAD 539, MAD 2011, MAD 7174.

Mühimme Defteri Zeyli: MD ZYL 18.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi:

T.S.M.A., D. 5114.

Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), C I, Hazırlayanlar Ahmet Özkılıç vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993.

Kitabî Kaynaklar ve Tetkik Eserler

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celalî İsyânları*, Ankara 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.9, İstanbul 1996.

AYKUT, Nezihi, "Davud Paşa (Kara)", *DİA*, C. 9, s. 36-37.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Avarız" *İA*, C.II, s.13-19.

BARKEY, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet*, Çev. Zeynep Atok, İstanbul 1999.

ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, C III, İstanbul 1950.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu, IX. Kitap, Hazırlayanlar Yücel Dağlı vd., İstanbul 2005.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, "Nasuh Paşa", *İA*, C. 9, s.121-127.

GRİSWOLD, William J., *Anadolu'da Büyük İsyân*, İstanbul 2000.

Hasan Beyzade Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, C.III, Haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2004.

İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, C.II, İstanbul 1283.

İŞBİLİR, Ömer, "Nasuh Paşa", *DİA*, C. 32, s.426-428.

İNALCIK, Halil, "Adâletnâmeler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul 2000.

MC GOWAN, Bruce, "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.II, Ankara 1981, s. 1327-1331.

Mustafa Sâfi, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârîh i*, C. II, Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara 2003.

Gazi

Akademik
Bakış

49

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C.I, İstanbul 1283.

POLAT, Süleyman, "Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H.1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarki'de "Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştira" ile Zahire Temini", *Gazi Akademik Bakış*, C. 4, Sayı 8, Ankara 2011, s.161-174.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Avarız", *DİA*, C.IV, s. 108-109.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.III/1, Ankara 1983.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932.

VARLIK, M. Çetin, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Teşkilatında Kütahya", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.2, Yıl 1986, İstanbul 1987.

YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2010.

Gazi

Akademik
Bakış

50

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013